

2. Ivić 1957–1958: ИВИЋ М., Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, ЈФ, XXII.
3. Kopečný 1973: KOPEČNÝ F., Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 1. PředloPžky. Koncové partikule, Praha.
4. Mluvnice 1986: Mluvnice češtiny. (2) Tvarosloví, Academia, Praha.
5. Okoniowa 1987: OKONIOWA J., Polskie przyimki gwarowe. Znaczenia przestrzenne i czasowe, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
6. Piper 1997: PIPER P., Jezik i prostor, Beograd.
7. Škultéty 1958: ŠKULTÉTY J., O predložkách vyjadrujúcich miestne (priestorové) vzťahy, “Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského”, X, Philologica.
8. Tagamlickaja 1958: ТАГАМЛИЦКАЯ Г. А., Сложение как средство пополнения категории предлога в славянских языках. “Славянская филология. Сборник статей”, III.
9. Weinsberg 1969: WEINSBERG A., Z morfosemantyki okoliczników miejsca, “Sprawozdania z prac nauk. Wyzd. I PAN”, 1.

*Лизун І. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Традиційні класифікації складнопідрядних речень базуються на структурно-семантичному принципі, який передбачає обов'язкову відповідність між структурним типом речення і його семантикою. Цей принцип, на перший погляд абсолютно незаперечний, натомість наявні розбіжності у виділенні типів підрядних частин та в їх іменуванні свідчать про його недосконалість. Як демонструє конкретний мовний матеріал, принцип обов'язкової закріпленості певного типу змісту за певною структурою можна застосовувати для порівняно невеликої кількості “зразкових”, “чистих” прикладів того чи іншого різновиду складнопідрядних речень [10]. Тому видається слушною думка М. Я. Димарського про необхідність перегляду існуючої класифікації складнопідрядних речень [4, 31-32]. Не можна не погодитися і з тим, що нова класифікація звичайно повинна зберегти ті кращі надбання, які маємо в структурно-семантичній класифікації, але разом з тим вона має бути більш гнучкою [4, 32], максимально відповідати конкретному мовному матеріалу.

Останніми роками в україністиці робляться спроби нової класифікації складнопідрядних речень [10]. Зокрема, І. Р. Вихованець пропонує класифікацію складнопідрядних речень на основі функціонального підходу. Він виділяє складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами, складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами, складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу і складнопідрядні речення з підрядними супровідними частинами. У свою чергу перші три групи мають свої семантичні класи. Детермінантні складнопідрядні речення об'єднують часові, причинові, цільові, умовні, допустові, наслідкові, порівняльні складнопідрядні речення, а також складнопідрядні речення місця та відповідності. Складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами включають з'ясувальні-об'єктні придієслівні, порівняльно-об'єктні прикомпаративні, локативні придієслівні й атрибутивні приіменникові конструкції. Складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу за специфікою поєднання співвідносних слів і засобів зв'язку утворюють три класи: 1) складнопідрядні речення

симетричної структури (серед них субстанціальні, атрибутивні, адвербіальні); 2) складнопідрядні речення несиметричної структури, які формуються співвідносними словами з означальною семантикою та сполучниками *що, щоб, ніби, наче, неначе, немов* та ін.; 3) складнопідрядні речення несиметричної структури, які містять співвідносне слово *те* [2, 313-340]. Як бачимо, автор цієї класифікації застосовує принцип обов'язкової відповідності між структурою і семантичним типом складнопідрядного речення. У русистичі оригінальний підхід до класифікації складнопідрядних речень подає М. Я. Димарський [4, 32-33]. Він намагається розмежувати три аспекти вивчення названих синтаксичних одиниць і пропонує такі параметри їх характеристики: тип структури складнопідрядного речення, тип функції підрядної частини, тип семантики підрядної частини, причому розглядає їх як такі, що не обов'язково регламентують один одного. Запропоновані Р. І. Вихованцем і М. Я. Димарським класифікації наштотують на думку про необхідність різнобічного опису складнопідрядних речень.

Мета статті – систематизувати наявні підходи до класифікації структурних і семантичних типів складнопідрядних речень сучасної української мови.

У синтаксичних студіях сьогодення [10] речення трактується як багаторівнева мовна одиниця. Виділяють переважно три основні аспекти організації речення: формально-синтаксичний, семантико-структурний і комунікативний. Звичайно, ці аспекти тісно пов'язані між собою, проте еkleктично змішувати їх не можна, вони мають досліджуватися паралельно. Тому вбачаємо за можливе розглядати окремо структурні і семантичні типи складнопідрядних речень. Вирізнення основних типів складного речення (складносурядні і складнопідрядні) базується на типах синтаксичного зв'язку між його компонентами – предикативними частинами. Таким чином, синтаксичний зв'язок є основним елементом структури складного речення, який формує його структурну схему, а отже, має реченневотвірний характер. Складнопідрядне речення утворюється на основі підрядного зв'язку між його частинами, який виявляється у трьох основних різновидах – приреченнєвому, прислівному й опосередкованому. Зважаючи на це, видається можливим виділити три основні структурні типи названих речень: складнопідрядні речення з приреченнєвими (детермінантними), прислівними й опосередкованими підрядними частинами [10]. У складнопідрядних реченнях з приреченнєвими підрядними залежні частини підпорядковуються головній в цілому, тобто її предикативному центру, а не окремому слову в ній. При цьому головна частина є потенційно автосемантичною, а тому не потребує для розкриття свого змісту підрядної і може вживатися без неї, самостійно. У силу такої специфіки підрядна частина є необов'язковою і нерегулярною [5, 411-412], синтаксична форма її є непередбачуваною. Підрядна частина тільки прилягає до головної, забезпечуючи модифікацію змісту останньої та окреслюючи цільову, причинову, умовну, допустову, наслідкову тощо семантику [5, 411]: *І дві вербички стали на сторожі, щоб ту могилу час не зарівняв* (Л. Костенко); *Тітка Ониська, безперечно, заглядила його ще в вікно, бо вже стоїть на порозі й чекає* (Є. Гуцало); У зв'язку з цим роль сполучників у складнопідрядних реченнях з приреченнєвою підрядною частиною є двоплановою, вони не тільки визначають залежність підрядної частини від головної (формально-синтаксична функція), але й виражають семантико-синтаксичні відношення між підрядною і головною частинами (семантико-синтаксична функція). Складнопідрядні речення зазначеного структурного типу охоплюють два різновиди: з підрядними, структурно підпорядкованими усій головній

частині (див. наведені вище приклади), і з підрядними, підпорядкованими сегменту головної частини, який виражає згорнуту пропозицію. Другий різновид характерний для конструкцій, у яких головна частина є неелементарною, ускладненою однорідними присудками, приреченнєвиками (термін І. Р. Вихованця), вираженими дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами, або ж прислівними поширювачами, вираженими дієприкметниковими зворотами. Ці ускладнювачі становлять згорнуте елементарне речення: *Ніна вийшла на кухню, сіла чистити картоплю, хоч і не збиралася сьогодні варити* (А. Дімаров) – *Ніна вийшла на кухню + Ніна сіла чистити картоплю, хоч і не збиралася сьогодні варити*; Окремий структурний різновид складнопідрядних конструкцій з підрядними приреченнєвими частинами утворюють речення з приреченнєво-корелятивним (детермінантно-корелятивним) зв'язком. Специфічною їх рисою є наявність у підрядній частині анафоричного елемента-сполучного слова, який корелює з усією головною частиною, відсилаючи до змісту останньої. Такий анафоричний елемент “позначає підрядний зв'язок, а також передає зміст головної частини і функціонує як член речення у внутрішній структурі підрядної частини” [2, 316]: *З самого ранку похмуре небо почало швидко прояснюватися, обіцяючи гарний день, що часто трапляється ранньої весни* (А. Яна); У складнопідрядних реченнях з прислівними підрядними залежні частини підпорядковуються опорному слову і зумовлюються або його лексичною природою і семантико-синтаксичною валентністю, або його граматичною природою [2, 337; 5, 400-401]. На цій підставі видається можливим виокремлення у цьому типі двох різновидів складнопідрядних речень: з підрядними частинами валентного характеру, мотивованими семантикою опорного слова, і з підрядними частинами невалентного характеру, мотивованими частиномовними (морфологічними) ознаками опорного слова. У конструкціях першого різновиду підрядна частина є передбачуваною: вона детермінована семантикою опорного слова головної частини. Таке опорне слово є синсемантичним, тобто семантично ненасиченим, характеризується значеннєвою релятивністю. Релятивні слова реалізують свою семантику лише у сполученні з іншими словами-поширювачами [9, 18], вони ніби відкривають “вакансії” для інших слів, які заміщують ці “вакансії” [6, 177]. Заміщувати відкриті “вакансії” може не тільки слово, а й підрядна частина, яка виконує ту ж саму функцію – заповнює своєю семантикою нішу в семантичній структурі релятивного слова. Головна частина без підрядної виявляє у таких реченнях інформативну недостатність, тому підрядна частина є обов'язковою і регулярною: *Згадайте в поспіху вагона, в невідворотності зникань, як рафаелівська Мадонна у вічі дивиться вікам!* (Л. Костенко); *Ти знаєш, що ти – людина?* (В. Симоненко). Носіями активної валентності найчастіше виступають певні групи слів предикатної семантики (представленої експліцитно чи імпліцитно) – дієслова, предикативні прикметники, дієприслівники; девербативи-іменники, що зберігають валентність твірного дієслова; а також компаративи, які передбачають наявність підрядної частини, оскільки без неї вони не можуть реалізувати своєї семантики: *Гіркотний щем у кров мою проник, Та не згадав я, хто цей молодик* (Д. Павличко); Валентно зумовленими є і підрядні частини, опорним компонентом для яких виступають фразеологізовані сполуки-предикати: *Тоді вона і в думці не мала, що віддасться за Лавріна* (М. Стельмах). У складнопідрядних реченнях з підрядними невалентного характеру синтаксичний зв'язок між головною і залежною частинами слабший порівняно з конструкціями з підрядними валентно зумовленими. Підрядна частина в таких реченнях зумовлена граматичними особливостями опорного слова як

частини мови, тобто його морфологічною природою, отже, вона є передбачуваною. Специфічною рисою головної частини є її відносна самостійність, інформаційна достатність, опорні слова в ній є автосемантичними, тобто мають абсолютне значення, а тому можуть поширюватися і не поширюватися залежними компонентами, у зв'язку з чим відсутність останніх істотно не позначається на змісті головної частини, не призводить до її ущербності. "Наявність підрядної частини у такому разі ніяк не детермінована, оскільки її реалізація не впливає на смислову достатність (і зрозумілість) головної. Підрядна частина розширює семантичну ємність опорного слова, конкретизуючи його і додаючи відповідні смислові відтінки" [5, 412]. Підрядні невалентного характеру використовуються при опорних іменниках і реалізують їх здатність поширюватися атрибутивним компонентом. Така підрядна частина є необов'язковою і нерегулярною, позаяк іменник прогнозує лише можливість появи атрибутивного компонента, але не обов'язково вимагає його: *Люблю життя, де повно сонця й гроку, І ця любов моя на сто століть!* (Д. Павличко); Перехідним типом між реченнями з валентно зумовленими й валентно незумовленими підрядними частинами є речення з опорними іменниками, які вимагають обов'язкової конкретизації, виявляючи свою семантичну недостатність для передачі певного змісту. Це іменники релятивної семантики (синсемантичні), які не можуть точно назвати предмет мови. Окремий структурний різновид складнопідрядних речень з підрядними прислівними утворюють конструкції з прислівно-корелятивним зв'язком. Особливістю їх структури є наявність анафоричних елементів, які можуть бути як у головній (співвідносні слова), так і в підрядній (сполучні слова) частинах, або тільки в головній частині (підрядна частина у такому разі приєднується за допомогою сполучника). Специфіка зазначених складнопідрядних речень "виявляється в тому, що семантика опорного співвідносного займенникового слова в головній частині збігається з семантикою підрядної частини", яка "заповнює своєрідну лексичну неповнозначність" цього займенникового слова [2, 336]. Ці речення у науковій і підручничій мовознавчій літературі називають займенниково-співвідносними. За специфікою поєднання співвідносних слів зі сполучними засобами в підрядній частині В. А. Белошапкова [8, 760-761], І. Р. Вихованець [2, 338-339], А. П. Загнітко [5, 390-391] виділяють три різновиди займенниково-співвідносних складнопідрядних речень, але видається цілком правомірним виділити серед речень з прислівно-корелятивним зв'язком лише два структурні підтипи: речення симетричної структури, у яких співвідносним словам головної частини відповідають сполучні слова у підрядній частині: *І спіне той, хто хоче віднайти Поцербину на сонячній тарелі* (Д. Павличко); *І хтось же повинен прийти звідти, сказати неказане, розбудити те, що вже, немов дитя, похлило ворухилося під серцем* (М. Стельмах); і речення асиметричної структури, у яких у головній частині маємо співвідносні слова, а в підрядній використовуються асемантичні сполучники.

Висновки. Отже, аналіз складнопідрядного речення дає підстави виділити три основні його структурні типи: конструкції з приреченневими (детермінантними), прислівними й опосередкованими підрядними частинами. Кожен з цих типів поділяється на підтипи. Серед речень із приреченневими підрядними виділяються конструкції з підрядними, структурно підпорядкованими усій головній частині, з підрядними, підпорядкованими сегменту головної частини, який виражає згорнуту пропозицію, а також конструкції корелятивного типу з анафоричним компонентом у підрядній частині. Речення з прислівними підрядними поділяються на конструкції з

підрядними частинами валентного характеру, мотивованими семантикою опорного слова, з підрядними частинами невалентного характеру, мотивованими частиномовними (морфологічними) ознаками опорного слова та конструкції корелятивного типу, які у свою чергу поділяються на два різновиди – речення симетричної й асиметричної структури. Складнопідрядні речення з опосередкованими підрядними виявляються у двох різновидах: з прислівно-приреченнєвими і з прислівно-прислівними підрядними, у кожному з яких як окремий підтип виділяються конструкції корелятивного типу.

Л і т е р а т у р а

1. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 254-294.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Студії про члени речення: приреченнєвіки // Українська мова. – 2005. – №2. – С. 22-27.
4. Дымарский М. Я. В каком смысле сложноподчиненное предложение является структурно-семантическим единством? (К проблеме классификации) // Теоретические проблемы функциональной грамматики: Материалы Всероссийской научной конференции (Санкт-Петербург, 26-28 сентября 2001 г.). – Санкт-Петербург: Наука, 2001. – С.27-35.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 216 с.
7. Русская грамматика: В 2-х т. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1982. – 710 с.
8. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; Под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.
9. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: Монографія. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
10. Христіанінова Р. О. Синтаксичний зв'язок між частинами елементарного складнопідрядного речення // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол.: В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. – К.: Знання України, 1993. – Вип. X: Лінгвістика і літературознавство. – 2005. – С.140-148.

*Лучечко Т. М.
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка*

ВІДГАДКА ЯК ЧЛЕН ДВОКОМПОНЕНТНОЇ СТРУКТУРИ ЗАГАДКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Загадка – це певна невідомість, яку необхідно відкрити, зрозуміти. Ключем до осягнення цієї невідомості слугує відгадка. Більшість учених, які досліджують загадку як самостійний жанр, хоч і виділяють дві частини в пареміях цього типу, проте вважають саме образну частину (текст) таким, що домінує в даній опозиції. Приміром, “загадка – це стисле поетичне запитання, мудра сентенція, яка у “прихованій” формі зображає окремий предмет чи явище через інші” [3, 7]; “короткий твір, в основі якого лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього” [6, 558]. Дехто наголошує на необхідності дослідження обох частин загадки, оскільки вважає її двокомпонентною структурною одиницею, що складається з образної частини і відгадки. Обидві складові стійкі і закодовані [5, 253]. Досі ще немає чіткої науково обґрунтованої позиції щодо визначення особливостей взаємодії тексту загадки і відгадки, що зумовлює актуальність цього дослідження.